

УДК 811.161.2'373:82-343

ПОНЯТТЯ ПРО МІФІЧНИЙ ПРОСТІР ТА ЙОГО ОСНОВНІ ОДИНИЦІ НАЙМЕНУВАННЯ ПЕРСОНАЖІВ (МІФОНІМИ)

Валерія ДАНИЛІНА

*Бердянський державний педагогічний університет,
кафедра загального мовознавства та слов'янської філології,
вул. Горького, 18, Бердянськ, Запорізька обл., Україна, 71100,
e-mail: xanda_ler@mail.ru*

Стаття присвячується вивченню українського та російського казкового міфічного простору на матеріалі міфонімів. Авторка аналізує основні сучасні теорії міфічної номінації, розглядає структурні підгрупи казкових міфонімів.

Ключові слова: казка, міфонім, апелятив.

Вивчення міфології, зокрема її лексики, привертало увагу дослідників з давніх часів. Чергова хвиля зацікавлення міфологією припадає на ХІХ ст. і пов'язана зі створенням так званої “міфологічної школи” у фольклористиці, представники якої (А. М. Афанас'єв, Ф. І. Буслаєв, О. О. Потебня, І. І. Срезневський) намагались реконструювати стародавню міфологію, пояснюючи зміст міфологічних структур оожнюванням явищ природи нашими предками.

Сучасна лінгвістика володіє різними способами вивчення мовних структур. Дослідження мовного простору фольклору ведеться у кількох напрямках:

- вивчення словотвірного рівня міфологічної лексики і виявлення семантичних моделей міфічних назв;
- семантична класифікація і мотиваційні аспекти номінаційної системи фольклору;
- розмежування категорій власного і загального в найменуванні міфічних образів;
- традиційні дослідження власних імен усної народної творчості у галузі ономастики.

До написання статті було залучено наукові доробки Т. Н. Кондратьєвої, Н. В. Подольської, В. Н. Вересаєва та ін. Без уваги не залишилися й збірки, у яких вміщено фольклорні тексти.

Об'єктом вивчення обрано фольклорний простір українських казок і народних пісень, дум із метою порівняння частотності функціонування та жанрової приналежності деяких власних назв (онімів, міфонімів), а також російські народні казки та билини як ідентичний матеріал для більш точного виявлення цих найменувань та способів їх творення.

Предмет дослідження – власні назви (міфоніми), що найбільш часто

зустрічаються у казкових текстах.

За мету ставимо розв'язати такі завдання:

- ґрунтовно простудіювати лінгвістичні джерела стосовно теми дослідження;
- вивчити основні положення теорії міфічної онімації;
- проаналізувати типи міфологічних номінацій та їх компоненти за семантичною структурою;
- порівняти особливості найменування персонажів у фольклорному і літературному текстах.

Основний лінгвістичний метод, що застосовано нами у статті, – порівняльний.

На сьогодні не зустрічаємо у проаналізованих і вивчених джерелах зіставно-порівняльних студій стосовно власних назв у міфотворчості українського і російського народу, а тому вважаємо, що новизна нашої розробки полягає в тому, що ми вперше торкаємося цієї проблеми. За будовою міфоніми ділять на дві великі групи: однослівні (нечленовані) найменування та багатослівні (членовані) найменування. Серед однослівних найменувань виділяються своєрідні структурні підгрупи: 1) власне однослівні: *Баран, Лисиця, Ведмідь, Рукавичка*, 2) двоосновні: *Вернигора – звернути гору, Котигорошко – котиться горошина*. Багатослівні найменування теж виділено у підгрупи, вони мають такий вигляд:

а) ім'я + апелятив: *Василь-поп, Іван-бурлак, Іван-царевич*;

б) ім'я + по батькові / родова приналежність: *Альоша Попович, цар Кірбіт Вірзалович*;

в) ім'я + прізвище / прізвисько: *Андрій Первозданний, Коцій Безсмертний, Свинка-Парасинка, Янко-сопілкар*;

г) міфонім + апелятивна сполука: *Баба Яга кістяна нога*.

Зауважимо, що у сучасній теорії номінації (тобто найменування) назви видуманих істот відокремлюються від номінації реальних осіб. Т.Н. Кондратьєва вказує: "Власна назва епосу – форма перевтілення уявлень в поняття на тому ступені його розвитку, коли зміст його, чуттєво фіксує, досягає ясності, переходячи від мислення в уявленнях до мислення в поняттях" [3, с. 3]. На думку Н. В. Подольської, міфонімія утворює своєрідний сектор номінаційного простору мови, створеного відповідно до моделі номінацій реального світу речей. Разом з тим помічаємо, що весь надзвичайно великий міфологічний простір ділять на дві групи імен, серед яких виділяють (за Н. В. Подольською):

– міфоантропоніми – це назви епічних героїв [4, с. 125];

– міфоперсоніми – це назви фантастичних героїв [4, с. 125].

Але таку класифікацію критикують інші лінгвісти, які займаються теорією найменування, наприклад В.А. Вересаєв, бо вона "побудована на нечітких смисловирізнювальних ознаках, оскільки не наведені конкретні лінгвістичні параметри розрізнення міфоперсоніма від міфоантропоніма" [1, с. 13].

Нам імпонує визначення, яке дає Н. В. Подольська: "Міфологічне ім'я (міфонім) – ім'я видуманого об'єкта будь-якої сфери ономастичного простору в міфах чи казках" [4, с. 124].

Однак необхідно визначити більш широку сферу вживання міфологічних імен, вказати на їх присутність в інших жанрах фольклору (легенди, перекази, приказки,

народні пісні, думи, билини). А також слід помітити й ту роль, яку виконує номінація в загальному семантичному просторі персонажу.

Таким чином, враховуючи усе вищесказане про простір назви, можна сформулювати за В. А. Вересаєвим [1] тлумачення для понять “міфонім”, “міфологічний простір”, “номінаційний простір міфологічного предмета”, які надалі застосовуватимуться у статті:

Міфонім – власна назва будь-якого міфологічного предмета.

Міфологічний предмет – це суб’єкт, що є елементом текстової структури твору будь-якого фольклорного жанру, який володіє сукупністю смисловирізнювальних ознак, що утворюють його інваріантний початок, має одну (або кілька) номінацій, у яких відображаються найбільш суттєві ознаки предмета. У процесі фольклорної розповіді міфологічний предмет може змінити деякі з своїх ознак, що пов’язано зі змінами, які відбуваються у семантичній структурі тексту, тому і з’являється можливість появи нової номінації персонажа, фіксуючи найбільш значимі для вказаного відрізка континуума семантичної ознаки її носія.

Номінаційний простір міфологічного предмета – це комплекс усіх номінацій, що зустрічаються у фольклорному номінаційному просторі і служать для позначення одного і того ж персонажа.

Отже, розглянувши теоретичні засади найменування міфологічних персонажів та їх становлення від античності до сучасності, можемо стверджувати, що у процесі називання об’єктів реального світу лежать різні принципи відображення цільових настанов мисленнєвої діяльності людини, на основі якої виділяємо:

- 1) три класи слів: загальні назви, власні назви або імена кількісні;
- 2) власні імена виникають разом із суспільством;
- 3) сучасна теорія номінації відрізняється від стародавньої;
- 4) міфонімічний простір становлять дві групи імен: міфоантропоніми, міфоперсоніми;
- 5) основні поняття теорії міфічної номінації – “міфонім”, “міфологічний предмет”, “номінаційний простір міфологічного предмета”.

Лінгвісти вказують, що питання про значення власних назв належить до одного із найскладніших й неоднозначно вирішуваних з причини недостатньої визначеності галузі ономастичного дослідження. У сучасній лінгвістиці не існує єдиної думки з приводу того, що ж являє собою семантика оніма (тобто власного найменування). На думку В. А. Вересаєва, імена міфологічних персонажів мають власне значення, бо у свідомості народу пов’язуються з логіко-предметними рядами лексики уявних об’єктів і займають відповідне місце у конкретній лексико-семантичній групі номінацій. Їх семантику можна зблизити із значенням власних імен всесвітньо відомих об’єктів (лише з тією різницею, що номінації міфологічних персонажів належать конкретній системі номінації, обмеженої рамками однієї національної мови)...[1, с. 17].

Уживання власних імен у значенні загальних є, по суті, художнім прийомом, який називається синекдохою.

З відомих причин в українському середовищі традиційно переважали “селянські” імена. До них належить ім’я *Іван*, яке особливо прикилося на

українському ґрунті, хоча воно за походженням давньоєврейське. З певного періоду нашої історії художня література зарясніла образами Іванів з такими прикладами – *Безридні, Непам'ятуці, Безпам'ятні* тощо, причому вживалися вони і в прямому, і в переносному значеннях.

До того ж специфіка народної творчості полягає в тому, що ім'я героя фольклору відображає найбільш релевантну рису його особистості. Т. Н. Кондратьєва помітила, що імена персонажів російського епосу служили для вираження певних ідей та емоцій народу: вони відображали “узагальнене судження народу про факти і події дійсності. ...З власними іменами пов'язане уявлення про відоме діяння, про рису характеру” [3, с. 158].

Таким чином, розрізняючи персонаж (як носія імені) та ім'я власне (як мовне відображення найбільш важливих властивостей персонажу), не можна забувати й про той глибинний зв'язок, який існує між цими об'єктами, що знаходяться у постійній взаємодії. Семантика номінації міфологічного персонажа (як особистої, так і апеллятивної) складається з двох компонентів.

Міфічні оніми можна поділити на тематичні групи. В. Я. Пропп у своїй монографії “Морфологія казки” [5] за співвіднесеністю функціональних ознак персонажів та їх номінацій виділяє такі групи:

1. Герой.
2. Несправжній герой.
3. Псувач-злодій.
4. Даритель.
5. Помічник героя.
6. Персонаж, якого шукають.

Подана класифікація тісно поєднує номінації із самою системою фабульного дійства і функціями персонажу, а здійснювані дійовою особою фольклору дії впливають на появу негативної чи позитивної конотації у імен героїв епосу. Але вона не зовсім підходить для “малих” жанрів фольклору. Так, наприклад, українське народне мовлення щедро “пересипане” і різнобарвними приказками, які за ритмомелодикою нагадують дитячі “дражнилки”. Залучаються імена і до такого жанру народної творчості, як загадки. Тут вони також використовуються як синекдоха. Добираються імена переважно інтонаційно або за римою: “*Лежить Гася – простяглася, як устане – неба дістане*”, “*Товстий Гнат – при землі не знає*”.

У крилатих висловах народ типізував, узагальнював сюжети. І нині такі узагальнення актуальні, якщо приміряти їх до щедрого на всілякі гаразди й негаразди повсякдення. Живе мовлення має повернути їх у свою словникову орбіту. Це сприятиме збагаченню, “оздобленню” нашої спрощеної прагматичним часом мови – світ у нашому сприйнятті стане багатобарвнішим.

Повертаючись до казкового онімного простору, наголошуємо: у ньому найголовніші імена мають двокомпонентний вигляд. Двокомпонентність семантичної структури міфологічних номінацій відображається в їх матеріальному оформленні. Як правило, ці два елементи імені мають неоднакове семантичне навантаження. Переважно номінація міфологічного персонажа складається з оніма і характеризуючого слова (апеллятиву, онімизованого апеллятива, оніма прізвищного

характеру): українські (далі будемо скорочено подавати цю помітку як “укр.”) *Ганна-панна, Іван-мужичий син*, російські (далі скорочено “рос.”) *Іван-царевич, Іван-коровий сын, Василиса Премудрая* та ін.

Зазвичай власне найменування має категоріальне значення: стать – чоловіча / жіноча; може нести соціальне розмежування, бо в дотеперішні часи власна назва твердо закріплювалася за представниками певного соціального класу, і вибір імені був показником того, який ранг займає його носій: укр. *Бова Королевич, Циган-косар, майстер Іванко*, рос. *Іван-царевич, Іван-королевич* та ін.

Міфологічні номінації, що мають зв'язок з понятійними класами речей (семантичними фольклорними категоріями), на нашу думку, володіють основними значеннями, серед яких виділюють два типи: соціальні та емоційні.

Емоційні значення пов'язані з приналежністю тієї чи іншої номінації до певного понятійного класу. Емоційна оцінка персонажів цього класу (екстралінгвістичний фактор) переноситься і на тематичні групи номінацій. Представники класу “герої”, “помічники героя” у народній свідомості пов'язуються із позитивною оцінкою їхньої діяльності, а тому їхні назви набувають позитивного емоційного сприймання: *Ілля Муромець, Альоша Попович, Олена Прекрасна* тощо. І, навпаки, для назв супротивників героя, за якими закріпилися негативні емоції сприймання, добираються запозичені чи витіснені з повсякденного вжитку імена: *Коцій Безсмертний, Аздел-татарин, Юрза-Мурза* та ін. Ця властивість народних пісень (поглянемо на думу “Самійло Кішка”: “...То в тій галері Алкан-паша, / Трапезонськеєс князя, / Гуляє...” [6, с. 47]; “...Лях Бутурлак, / Ключник галерський, / Сотник переяславський, / Недовірок християнський...” [6, с. 48]), як бачимо, характерна і для інших жанрів фольклору. М. І. Кравцов помітив, що “густими чорними фарбами малюється негативний персонаж у пісні. Навпаки, позитивний герой зображується у тоні ідеалізації і гіперболізації” [7, с. 200].

Таке положення зумовлене соціальними настановами певного етноколективу і відрізняється насамперед тим, що через формальні особливості матеріальної структури номінацій передається додаткова інформація про соціальний стан її носія [7, с. 201]. Так, у російському фольклорі двослівні найменування (котрі мають практично усі “національні герої”) були притаманні представникам панівного шару, старшим за віком чи станом: *Ілля Муромець, Добрыня Никитич*, а однослівні онімні конструкції відображали низьке соціальне положення персонажа: *Ванька, Нестерка, Наська*.

Дослідники говорять про те, що у структурі значення міфонімів можна виділити два рівні передачі інформації: глибинні та інформаційні структури.

В. А. Вересаєв вказує, що весь комплекс номінацій фольклору можна розділити на два види найменувань: номінації дискриптивні (описові) та релятивні (відносні) [1, с. 35]. На думку В.Г. Гака, будь-які предмети і явища характеризуються ознаками подвійного роду: описові, які відображають зовнішні особливості об'єкта (розміри, зовнішній вигляд, будову) і відносні, які відображають відношення даного предмета до іншого [2, с. 14]. Ці види номінації розрізняються рівнем узагальнення виділених семантичних ознак в іменах персонажів. Якщо перший тип складає описові характеристики, то другий – перероблює інформацію попереднього рівня і подає

більш глибокий аналіз загальних властивостей персонажів фольклору, проникає у глибинні структури інформації. Наявність двох видів пояснюється різною метою розповіді оповідачів, що намагаються наділити персонажа такою номінацією, яка найбільше відповідає контексту.

З усього вище сказаного можна зробити висновок:

по-перше, за своєю семантичною структурою міфоніми двокомпонентні;

по-друге, розрізняють два типи міфологічних номінацій – соціальні та емоційні;

по-третє, питання теорії міфічних найменувань найповніше відображено у роботах представників “міфологічної школи” та її послідовників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Вересаев В. А.* Номинации мифологических объектов русского фольклора в сопоставлении с сербским / В. А. Вересаев. – Одесса, 1993. – 200 с.
2. *Гак В. Г.* Сопоставительная лексикология / В. А. Гак. – М.: МО, 1974. – 264 с.
3. *Кондратьева Т. Н.* Собственные имена в русском эпосе / Т. Н. Кондратьева. – Казань: Изд-во Казанского университета, 1967. – 247 с.
4. *Подольская Н. В.* Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М.: Наука, 1978. – 198 с.
5. *Пропп В.* Морфология сказки [Электронный ресурс] / Владимир Пропп. – Ленинград: АСАДЕМІА, 1928 // Фундаментальная электронная библиотека “Русская литература и фольклор”. – Режим доступа: <http://feb-web.ru/feb/skazki/critics/pms/PMS-001-.htm>.
6. Українські народні думи та історичні пісні: збірник / Упоряд. О.М. Таланчук. – К.: Веселка, 1990. – 239 с.
7. *Ходикіна І. І.* Міфологічні оніми українського і російського фольклору / Ірина Іванівна Ходикіна // Вісник Запорізького державного університету. Філологічні науки. – Запоріжжя: ЗДУ, 2007. – С. 198–204.

Стаття надійшла до редколегії 27.10.2011

Прийнята до друку 30.11.2011

**THE NOTION OF MYTHOLOGICAL SPACE AND ITS MAIN UNITS
OF HEROES' NOMINATIONS (MYTHONIMS)**

Valeriya DANILINA

*Berduansk State Pedagogical University,
Cathedra of General Linguistics and Slavic Languages,
st. Gorky, 18, Berdyansk, Zaporizhzhya, Ukraine, 71100,
e-mail: xanda_ler@mail.ru*

The article focuses on the study Ukrainian and Russian fairy tale mythological space on the material of mythonims. The author analyses the main modern theories of mythological nomination, investigates structural subgroups of fairy tale mythonims.

Key words: tale, mythonim, apellyativ.

**ПОНЯТИЕ О МИФИЧЕСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ И ЕГО
ОСНОВНЫЕ ЕДИНИЦЫ НАИМЕНОВАНИЯ ПЕРСОНАЖЕЙ
(МИФОНИМЫ)**

Валерия ДАНИЛИНА

*Бердянський Государственный педагогический университет
кафедра общего языкознания и славянской филологии
ул. Горького, 18, Бердянск, Запорожская обл., Украина, 71100,
e-mail: xanda_ler@mail.ru*

Статья посвящается изучению украинского и русского сказочного мифического пространства на материале мифонимов. Автором анализируются основные современные теории мифической номинации, рассматриваются структурные парадигмы сказочных мифонимов.

Ключевые слова: сказка, мифоним, апеллятив.